

Osmanlılar'da Kürk Filiz Karaca*

Abstract

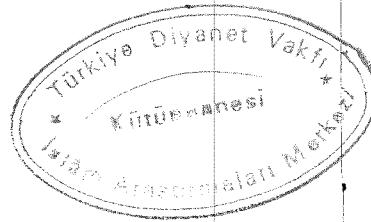
The Fur in the Ottomans

Generally, in clothing, fur is leather with the hair retained from beautiful animal skins. In early times of the Ottoman Empire fur is used for saving of humans from cold, later it became as luxurious and ceremonial item. Furs were given as official gifts such as fur-lined robes, *hilats* during in ceremonies. They were worn by sultans, viziers, şeyhülislâms and other high ranked officers of the empire.

Özet

Genellikle, giyimde kürk daha çok hayvan derileri olarak bilinmektedir. İlk zamanlarda Osmanlı İmparatorluğunda kürk insanlar soğuktan korunmak için kullanılmaktaydı fakat daha sonra lüks ve törenlerde verilen bir onur elbisesi haline dönüşmüştür. Seremonilerde resmi hediye olarak verilen hil'atlarla da birlikte verilmiştir. Kürkler padişahlar, vezirler, şeyhülislâmlar ve yüksek dereceli kişiler tarafından giyilmiştir.

03268

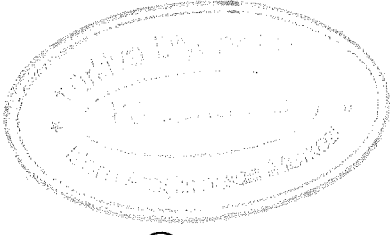

Umumiyetle, özel surette işlenmiş yumuşak ve güzel tüylü hayvan derileri ile bunların kumaşın içine veya dışına kaplanması suretiyle elde edilmiş giysiler için kullanılmıştır. Bu anlamı Farsça, "post" ve daha az rastlanan Arapça, "ferve" kelimeleri de ifade etmişlerdir. İşlenmemiş tüylü hayvan derileri anlamında ise, kürk ve ferve nadir olarak kullanılmış, bu ikinci anlamı daha çok, post kelimesi karşılamıştır.

Osmanlı Devleti'nde kürk tüketimi, ilk zamanlarda daha çok soğuktan korunmaya yönelik bir ihtiyaç iken zamanla lüks haline gelmiştir. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek artan ve malî sıkıntının ortaya çıkışıyla birlikte hükümet tarafından kontrol edilmeye çalışılan bu tüketim, II. Mahmud zamanında yapılan yeniliklere kadar devam etmiştir.

XVII. yüzyıl Osmanlı piyasasında, samur/semnûr, vaşak (*lynx pardina*), zerdava (*martes abietum*), kākum/kakım (*mustela erminea*), tilki, kursak/karsak (*vulpes corsac*, Türkistan'dan Moğolistan'a kadar olan bölgede bulunan bir cins tilki, Karagan tilkisi), sansar, sincap, çalkafa/çalkafa (kurdun ense postu), tavşan, göçen/kokarca, çakal, kuzu (kıvrıcık, yalama, boğazlama türleriyle), kedi (saz, alaca Van ve siyah türleriyle) kürkleri görülmektedir. Bu postların, hayvanın cins

* Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul

OSMANLI DEVLETİ'NDE KÜRK TİCARETİ

YRD. DOÇ. DR. ZEKİ TEKİN
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM FAKÜLTESİ / TÜRKİYE

Osmanlı Devleti'nde kürkün yaygın olarak kullanıldığı ve buna bağlı olarak kürk ticaretinin bir hayli geliştiği bilinmektedir. Bu ticaret büyük oranda iç piyasanın kendi üretimi olmayıp, daha çok ithalat yoluyla sağlanan bir durum idi. Dünyadaki ekolojik dengenin tabii bir sonucu olarak kürk hayvanları olarak bilinen canlıların soğuk iklim şartlarında varlığını sürdürebilmeleri için uzun tüylere sahip olmaları gerekliydi. Bu sebepten dünyanın uzak kuzey bölgelerinde ki hayvanlar, diğer bölgelere göre derileri daha kalın ve daha kürklüydü. O bölgelerdeki hayvan postları aranmakta ve daima tercih edilmektedir. Sadece Osmanlılar açısından değerli olmayıp, tarihsel süreç içerisinde hemen hemen her devlet tarafından aranan bir meta idi. Osmanlıdaki kürk ticaretine geçmeden önce eski Türklerde ve diğer İslam devletlerinde ki kürk ticareti ve kürk ticaret yolları üzerinde bir nebze durmak uygun olacaktır.

Eski Türklerde kürk kullanımı hayli yaygın olup, Kırgız Türkleri kışın samur ve kunduz derileri giyerlerdi. Bu bölge Sibirya'nın güneyi olduğu için kürk hayvanları oldukça boldu. İslâm memleketlerine de kürk ihraç etmekteydiler.¹ İran ve Araplarla çok sıkı bir kürk ticareti oluşturmuşlardı. Halk yöneticilerine fare, samur ve yeşil fare kürklerini vergi olarak vermekteydiler.²

Orhun, Altay ve Tanrı Dağları buluntularında, Göktürk Devri eserlerine rastlanmış ve Katanda kurganında bulunan elbiseler içinde kürklü elbiseler dikkatleri çekmişti. Ele geçen kürklü cübbe ve kaftan palto kadar uzundu. Elbisenin arka robası ve ön taraftaki klapası kürklerle süslenmiş, ayrıca Kudırge Kurganı'nda da kaftanın kenarları kürklerle süslenmişti.³

Uygurlar ise, kürk ve süslü şapkalar giymeyi çok severlerdi. Uygur ülkesinin samur derileri, beyaz keçeler

leri ve kumaşları da çok ünlü idi.⁴ Sürekli açık havada dolaşma ihtiyacı kürk kullanılmasını zorunlu hale getirmekte, bu sebeple Türk giyim geleneğinin esasını yün, deri ve kürkler oluşturmaktaydı.⁵ Bazı Türk ağızlarında elbise eteğine dikilen kürklere kunduzlama tabiri edilmekte bu da elbisenin kenarına kunduz kürkü dikildiği anlamına gelmekteydi.⁶

Hazar ve Bulgar ülkelerinden başlayarak Ural-Güney Sibirya-Altaylar-Sayan Dağları üzerinden Çin'e ve Amur nehrine ulaşan canlı bir ticari faaliyete sahipti. İpek Yolu'na kuzeyden paralel uzanan bu yola *Kürk Yolu* denilmekteydi. Bu yolun asıl ticaret metası, sincap, sansar, tilki, samur, kunduz, vaşak gibi kürklerdi. Başlıca tüccarlarda Ogurlar (Batı Türkleri) ile onlardan ayrılarak bir kol halinde gelişen Bulgar Türkleridir.⁷ Rusya'nın kuzey ormanlarından getirilen kürkler Orta Doğu'nun büyük medeniyet merkezlerine Volga vadisini takip ederek getirilmekteydi. Amber ve kürkleri aramak için kuzeye gidenler İran asıllı veya İranlı hükümdarlar için çalışan tüccarlardı. Maalesef uzun Volga boyunca bir kürk ticaretinin varlığını doğrulayacak İslam öncesi döneme ait hiçbir yazılı belge yoktur. 10. yüzyılda Müslümanların bilinen ilk ünlü seyahatleri değerli kürklerin üretildiği başlıca topraklar olan Orta Volga bölgesinedir.⁸

Doğulu coğrafyacılar göre, Müslüman tüccarlar ile kuzey kavimleri, Finliler veya Slavlar arasında ki kürk ticaretinde kürklerin ödemesi mal değişimi şeklinde değil de değerli metal paralarla yapılmıştır⁹ denmesine rağmen İbn-i Batuta bu bölgelerdeki kürk ticaretinin nasıl yapıldığına ilişkin şunları söylemektedir; "Tüccarlar Karanlık Ülke'ye varınca, çadırlarını kurar ve getirdikleri eşya ve malları bir yere bırakıp çadırlarına dönerler. Ertesi gün eşyaların ne olduğunu görmek için tekrar oraya gittiklerinde eşyaların alındığını, yerlerine sincap, kakum

Konstantin Kapıdağlı'nın III. Selim portresi

OSMANLILARDA KÜRK KULLANIMI

YRD. DOÇ. DR. ZEKİ TEKİN

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM FAKÜLTESİ / TÜRKİYE

Kürk, tarih boyunca hemen hemen her toplumun ilgisini çekmiş olup, daha önceleri sadece giyinmek için kullanılırken bir zaman sonra süs, giyim aksesuarı olarak ve toplum içindeki itibarı ve statüyü gösteren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk zamanlar insanların avcılıkla geçindiği devirlerde avlanılan hayvan postları sadece giyinmek ve vücudu dış etkilerden korumak için kullanılmıştır. İlerleyen çağlar içerisinde insanlar kumaş dokumasını icat ettikten sonra hayvan postu kullanımı azalmış, fakat avlanılan ve yetiştirilen hayvanların derileri bir ekonomik değer olarak yaşamın diğer alanlarına yönlendirilmiştir.

Deri kullanımının en itibarlı şekli; uzun tüylü hayvan postlarının kürk adı altında giyim malzemesi olarak kullanılmasıydı. Özellikle kış aylarında ve soğuk günlerde insanların kendilerini ısıtmak için kürk giymeye yönelmeleri, özellikle şömine, soba gibi ısıtma araçlarından yoksun olan doğu toplumlarında kürkün kıymetini artırmıştır.¹ Bu konu da D'ohsson şöyle demektedir; "Bu ülkede evlerin yapısı hafiftir. Bütün evlerin birçok penceresi vardır.

Halk ocak ve soba kullanmayı bilmez. Hatta bir çokları evlerinde ateşsiz çalışırlar. Bu durumda kürk bir lüks maddesi olduğu kadar bir ihtiyaç maddesi de olmaktadır". Aynı şekilde Midhad Sertoğlu ise, "sert kış günlerinde ahşap binaların tavanları da hayli yüksek olduğundan ve mangallar odaları ısıtmaya pek de yetmediğinden kürkler imdada yetişirdi. O zamanlar kürklerin tüylü kısmı içeride bulunur, dışı ise derecesine göre çuha, atlar veya seraser denilen baştan başa sıрма işlemeli ağır ve değerli kumaşlarla kaplı bulunurdu. Konakta erkek, kadın, çocuk herkes kışın mutlaka kürk giyerdi. Bunların kullanıla kullanıla eskimiş, yıpranmış ve tüyleri az çok dökülmüş olanları uşak, hizmetçi,

besleme, halayık ve ahiretlik gibilerin paylarına düşerdi" demektedir.² Kışın soğuk günlerinde ileri gelenler ve varlıklı kimseler çift kürk giymekte ve hatta aynı anda üst üste üç tane kürk giyenlerin de varlığı³ Osmanlı toplumunda kürkün vazgeçilmez bir meta olarak ülke çapında yaygınlığına işaret etmekte aynı zaman da imparatorlukta kürk sarfiyatının ne kadar büyük bir orana ulaştığını anlatması bakımından da önemlidir. Benzer şekilde Osmanlı'nın en ihtişamlı olduğu Kanuni döneminde dört yıl esir olarak Sinan Paşa'nın konağında tabiplik yapan Manuel Serrano Y. Sanz şunları ifade etmektedir; "Samur ve zerdeva bizde ki kuzu derisinde daha çoktur. Türkiye'de kışın kürk giymeyen Yahudi, Hıristiyan ve Türk yoktur. Herkes gücü yettiği kadar iyisini alır. Kürkler ucuz olduğu kadar çeşitlidir de iyi bir zerdevayı yirmi veya otuz riyale alırsınız. Samur ise 100-150 arasındadır. Köstebek, kır faresi ve tavşan kürkünden yapılan elbiseler hem bol miktarda hem de herkesin alabileceği kadar ucuzdur" demek suretiyle yaygın kullanıma dikkat çekmiştir.⁴ Osmanlı kadınlarının gardro-

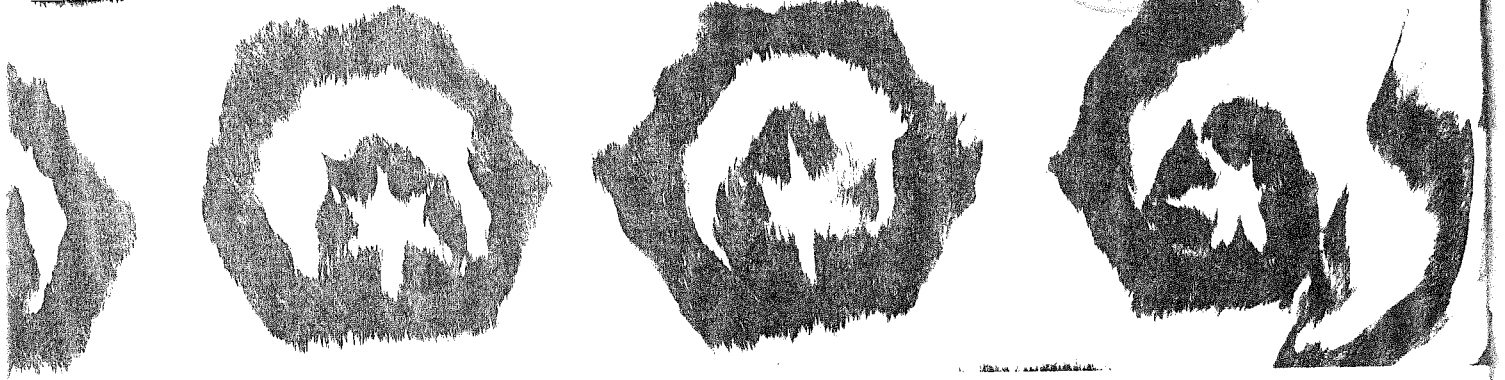
bunda çeşitli kürklerin bulunduğunu belirten Oliver, bu kürklerin mevsime göre değiştiğini kışın siyah tilki, samur veya zibline, ilkbahar ve sonbaharda petit-gris, yaz mevsiminde ise hermin giyildiğini söylemektedir.⁵ Kürklerin içerisinde en değerlisi ve en pahalısı olarak siyah tilki derisi olduğunu ve bunun münhasıran padişaha ait olduğunu belirten D'ohsson, imparatorluk bünyesi içinde alenen kimse- nin bu kürkü giyemeyeceğini ifade etmektedir.⁶ Ayrıca kadınların istisnasız bütün kürkleri kullandığını en çok kullanılanların ise, ermin, sincap, petit-gris denen sincap çeşidi ve samur olduğunu ve bu samur kürklerin kürklerin içerisinde en pahalısı olduğunu belirtmiştir.⁷ İlk altı padişah zamanında gerek saraylıların gerekse halkın basit giyindiğini İstanbul'un fethiyle

Kürkçüler Loncası

Osmanlı Sultanlarının tutkusu kürkün, saraydan halka uzanan gelişimini Doç. Dr. **Hülya Tezcan** araştırıyor.

kürkün saltanatı

Osmanlı Sarayında kürkler ve postların ayrı bir önemi ve yeri vardı. Devlet görevlerine atamalarda, ödüllendirmelerde içine kürk kaplı hil'at verme çok eski zamanlara giden bir Türk geleneğidir. Atanan mevkii yüksekliğine, yapılan işin önemine göre kürkün kaplandığı kumaş ve kullanılan kürkün cinsi değişir. 18.yy. sonuna kadar asla dışa giyilmeyen kürk bu dönemde dışa giyilmeye başlandığında alay konusu olmuş ve şiirlerde hicvedilmiştir.¹

Kürkün farklı kalitelerde, cinslerde kullanılmasının, kürk kaplarının farklı oluşunun başka sebepleri de vardır. Padişah hükümlerinden anlaşıldığına göre; kürkler yazın da giyiliyor ve cinsleri mevsimlere göre değişiyordu. Örneğin 1754 tarihli bir hükümde² yazlık ve kışlık kürklerin vaktinde toplanması, şehre gelen her çeşit kürkün hassa kürkçübaşı tarafından görülerek baş ve alalarının padişah için ayrılması isteniyordu. Sultan III. Selim'in (1789-1807) rüznamesinde (sultan için tutulan günlük), 2 Mayıs 1791 tarihinde; sultanın havaların ısınmaya başladığını söyleyerek kakum kürk giyilmesine izin verdiği sır katibi tarafından not düşülmüştür.³

Kürk giymek bir statü belirtisi olduğundan herkes istediği zaman istediği kürkü giyemezdi. Kürk giyilmesi saray tarafından belirlenir, önce sultan giyer, sonra devlet erkani ve halk giyebilirdi. Yukardaki durumdan anlaşılacağı üzere, muhtemelen kışın giyilen samur kürk yerine havaların ısınmasıyla daha hafif olan kakumun giyilmesi duyuruluyor.

Sarayda; eserlerden düşen etiketlerden ve hazine ka-

yıtlarından⁴ anlaşılacağına göre; başta samur olmak üzere, kakum (hermin), üşek (vaşak), zerdeva, tilki (elma), kuzu, keremun (tay), çakal, kurd boğazı (çalkafa, çalkafa), gibi kürk cinsleri kullanılırdı ki; büyük bir kısmı Rusya, Azak, Kafkas, Bosna gibi merkezlerden gelirdi. Osmanlı İmparatorluğundan Moskova'ya kürk almak üzere ilk gidenler Polonya ve Litvanya Büyük Dükalığı üzerinden gerçek devlet adına ticaret yapan hassa tacirlerdi. Bu ülkelerden sincap ve vaşak başta olmak üzere onbinlerce parça kürk Osmanlı ülkesine akardı. Polonyalı araştırmacıların tesbitlerine göre; Osmanlı ülkesinden 1551-1553 yıllarında gelen ilk hassa taciri Andreas Chalcocondyles'tir. Onun ardından Mustafa ve Mehmet Çelebi'ler ile Mahmut'un adı geçer ki; bu kişiye Osmanlı kaynaklarında rastlanır. Nitekim saraydan Moskof kralına hitaben yazılan 1588 tarihli mektupta, saray adına ticaret yapan, Mahmut isimli tacirin Rusya'ya samur kürk, vs. almak üzere gönderildiği ve yanına hazine-i amireden bir miktar altın ve esbab verildiği, gelirken ne kadar kürk ve mal alırsa gümrük vergisi alınmaması istenir.⁵

Rusya, Polonya ve anılan diğer ülkelerden gelen kürklerin yanısıra Anadolu'nun muhtelif yerlerinden de yabancı hayvan postları geliyordu. Gerek dışarıdan ticari yolla gelen, gerek Anadolu'dan toplanan kaplan ve vaşak derilerinin yabancılarla satılması yasaklanmıştı. Aksi halde kürk sıkıntısı oluyor ve fiyatlar artıyordu. Bu sebeple toplanan kürkler madrabazların elinden hemen değer bahasıyla alınmalıydı ki; bu durum hükümlerle ilgililere duyuruluyordu⁶. Toplanan kürklerin hazırlanma-

Sultan Süleyman the Magnificent used to wear a single aigrette with a tall plume, while the sultans of the seventeenth century adopted three aigrettes, two with standing plumes, and one with falling ones. In the eighteenth century, when the paşalı kavuk came into fashion, it was adorned with a solitary sorguç with an enormous ruby or diamond in the center.

In some ceremonials two turbans accompanied the sultan, one on his head and the other at his side on a bench, symbolizing his rule over the two parts of the empire, Asiatic and European.

CAFTANS AND FURS

*Kaftan - Kırk **

111552

Special dress, above all turbans, distinguished the ruling class, headed by the sultan, from the multiracial, multiethnic, and multireligious subjects of the Ottoman Empire. Starting from the fifteenth century, dress became more and more sophisticated and diversified, as was particularly suited to the multitude of official and military ranks. The state became more and more bureaucratic, and old costumes were abrogated for new designs. From the time of Süleyman the Magnificent court dress ceased to be a question of custom and tradition and became, instead, subject to strict regulations, which were codified in the Law of Ceremonies (*Kanun-i Teşrifat*).¹⁸ Prescriptions determined types of fabric, cut, sizes, colors, and ornaments for all important dress, special officials being appointed to supervise and be responsible for their observance. Aside from the aga of turbans, there was the chief official for the sultan's dress—*çuhadar*—as well as the chief guardian of caftans—*kaftancı*—and the chief guardian of furs—*kapanıçacı*. Ceremonial and award caftans, called *hilats*, made of brocade of various kinds and lined with satin or bordered with fur, were an important instrument of the sultan's grace and also an instrument in diplomatic activities.

The ceremoniousness of the Ottoman court probably surpassed that of various Oriental states; it also excelled the different forms of etiquette in Europe, which reached their climax in seventeenth-century Spain and France. Possibly still higher were the Byzantine court ceremonials, pervaded by the mystic atmosphere of the Orthodox Church, and with this the Ottomans, in spite of all their endeavors, could not compete. In any case, the history of the Ottoman Empire was a drama of costume. Every dignitary, every member of the court,

117

Zdislaw Zygulski, Jr. "OTTOMAN ART IN THE SERVICE
OF THE EMPIRE", New York - 1992,
S. 117-127. DN: 15335

Uzun / Kırk
Kâğıt / Kırk

21 AGUSTOS 1993

پوستین

۷۹۱

یخبندان و پیش از کشف الیاف طبیعی، انسانها پوستین می‌پوشیدند (رحمانی، ص ۱).

درباره روند تکامل شیوه پرداخت پوست اطلاع چندانی در دست نیست، احتمالاً تشخیص اثر عصاره‌های گیاهی در نگهداری از پوست تصادفی بوده و دباغی اندکی پس از استفاده از پوست به وجود آمده و بتدریج تکامل یافته است (→ ادامه مقاله). در غاری واقع در سواحل جنوبی دریای خزر سنگهای تراشیده‌ای متعلق به ۵۴۰۰ سال پیش از میلاد، و در تپه یحیی در جنوب کرمان سنگهایی از ۴۵۰۰ سال پیش از میلاد کشف شده که برای پاک و آماده کردن پوست به کار می‌رفته است (خلیلی آذر، ص ۱۳۳۴).

از هزاره چهارم پیش از میلاد، پوست نوعی زیرانداز شد (→ فرش *). در هزاره چهارم و سوم پیش از میلاد، تدریجاً دباغی پوست از حالت بدوی خارج شد و با کشف شیوه تهیه چرم، کاملاً تخصصی گردید. براساس اسناد موجود، پوستین دوزی و دباغی در روم قدیم حرفه‌هایی کاملاً مستقل بودند (ورزی، ص ۱۱؛ نیز → خادمپور، ص ۱۹).

نقش برجسته‌ای از هزاره سوم پیش از میلاد در سرپل ذهاب باقی مانده است که آنوبانی^۱، پادشاه لولوبیان (قوم جنگجوی ساکن در شمال عیلام و غرب همدان)، را با دامنی از پوست در برابر الهه نی نی^۲ نشان می‌دهد و الهه نیز جامه‌ای بلند از پوست بر تن دارد (گیرشمن، ص ۴۱-۴۳). به نوشته دیاکونوف، لباس لولوبیان در هزاره سوم پیش از میلاد نیم‌تنه‌ای بود که تکه پوستی بر آن می‌افکندند و بر شانه چپ محکم می‌ساختند؛ گاه نیز پوست را از زیر کمربند رد می‌کردند. ثروتمندان پوست یوزپلنگ و مستمندان پوست گوسفند به کار می‌بردند. این رسم، یعنی افکندن پوست بر شانه، تا امروز نیز در میان شبانان کوهستانی آذربایجان محفوظ مانده است (ص ۳۳۶). در نقوش آشوری نیز مادها پوستینهای بلندی بر تن دارند که عموماً سرشانه و روی بازوی آنها را می‌پوشاند (ضیاءپور، ص ۱۱).

از ۵۵۰ پیش از میلاد تا ۲۴۴ میلادی، لباس و زره ایرانیان از چرم و پوست بود، پرداخت پوست شغل مهمی به شمار می‌آمد و رموز آن از پدر به پسر انتقال می‌یافت. از ۲۴۴ تا ۶۵۰ میلادی، دباغان و پوست‌دوزان اتحادیه [صنعتی] داشتند (خادمپور، ص ۲۷-۲۸).

از ۲۴۴ تا ۶۵۰ میلادی، در شبه جزیره عربستان استفاده از پوستهای قیمتی رواج داشت. کلمه فزو یا فزوه در عربی به پوست و پوستین و ردای پشمینه اطلاق می‌شود و در اشعار

عبدالرحمان بن احمد جامی، نفحات الانس، چاپ محمود عابدی، تهران ۱۳۷۰؛ علی ابراهیم خلیل، تذکره صحف ابراهیم، نسخه عکسی موجود در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ش ۲۹۷۶؛ عبدالحمین زرین کوب، جستجو در تصوف ایران، تهران ۱۳۵۷؛ مهدی عباسی، تاریخ کشتی ایران، تهران ۱۳۷۴؛ وفتالی: بهلوان محمودین پوریای ولی قدس سره، ارمغان، سال ۱۰، ش ۱ (فروردین ۱۳۰۸)؛ محمد قزوینی، یادداشت‌های قزوینی، چاپ ایرج افشار، تهران ۱۳۶۳؛ محمد قدرت‌الله گویاموی، کتاب تذکره نتایج الافکار، بمبئی ۱۳۳۶؛ محمدجعفر محجوب، خاکستر هستی: پوریای ولی؛ پیر بهلوانان، شاعر، عارف، تهران ۱۳۷۸؛ محمدعلی مدرس تبریزی، ریحانه‌الادب، تهران ۱۳۶۹؛ خانابا مشار، فهرست کتابهای چاپی فارسی، تهران ۱۳۵۰-۱۳۵۵؛ احمد منزوی، فهرست نسخه‌های خطی فارسی، تهران ۱۳۴۸-۱۳۵۳؛ سعید نفیسی، تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی تا پایان قرن دهم هجری، تهران ۱۳۶۳؛ رضاقلی بن محمد هادی هدایت، تذکره ریاض العارفین، چاپ مهرعلی گرکانی، تهران [۱۳۴۴]؛

Ensiklopediyāyi adabiyāt va san'ati Tājik, vol. II, Dushanbe 1989; *Ensiklopediyāyi Sāvetii Tājik*, vol. V, Dushanbe 1984.

/ پروانه عروج نیا /

پوزانطی ← بز نطی

پوست ← چرم

پوست نشینی ← آداب سلوک

پوستین، یکی از قدیمترین جامه‌هایی که بشر از پوست جانوران تهیه می‌کرده است، امروزه جامه‌ای از پوست پرداخت شده گوسفند. در کتاب مقدس آمده است که خداوند لباسهایی از پوست حیوان تهیه کرد و آدم و همسرش را پوشاند (سفر پیدایش، ۳: ۲۱). بنابر شاهنامه، کیومرث از پوست پلنگ لباس تهیه کرد و سیامک، فرزند وی، در جنگ با دیویچه پلنگینه پوشید (فردوسی، ج ۱، ص ۲۸-۳۰). رستم نیز هنگام نبرد جامه زره‌مانندی به نام «ببریان» می‌پوشید (→ همان، ج ۲، ص ۷۱۵، ۷۵۹، ۷۶۵؛ نیز → ببر*).

قدیمترین نشانه‌های استفاده از پوست برای پوشش، از تصاویر ماقبل تاریخی غارها به دست آمده است (خادمپور، ص ۱۱). در حدود پانصد هزار سال پیش از میلاد، در عصر

نسخه‌ای خطی با نام عقود الأذن المنظومة فی وصف الخال در دارالکتب المصریة موجود است. این رساله، مجهول المؤلف و شامل قطعه‌هایی ادبی در وصف خال است (ص ۹۳-۹۶). عبدالرحمان بن محمد عقیل، ص ۹۳-۹۶.

در علم فراست، از خالها بر حسب محل آنها در نقاط مختلف بدن تعبیرهای مختلفی می‌شده است. بهترین خالها را آنهایی می‌دانستند که بر صورت‌اند و رنگشان سیاه مایل به سبز است (ص ۱۶۰-۱۶۴). از خالهای معروفی که در کتابها بدانها پرداخته‌اند، خالی است که بر زبان موسی علیه‌السلام بوده است (جاحظ، ج ۱، ص ۳۷). معروف‌تر از آن، خال نبوت بن پشت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم است که بحیرا^۳ آن را دید (ص ۱۸۰-۱۸۳؛ ابن‌سعد، ج ۱، ص ۷۳؛ طبری، ج ۲، ص ۲۷۷). همچنین بنا به حدیثی در منابع اهل سنت (ص ۸۰-۹۵، ج ۱۵، ص ۸۰-۹۶) که آن را با واسطه از کتاب ابونعیم اصفهانی و گنجی شافعی نقل کرده است، یکی از ویژگیهایی که پیامبر اسلام برای مهدی موعود که فردی از نسل و همنام آن حضرت است، برشمرده، خالی مادرزاد برگونه راست اوست، در سده سیزدهم که محمداحمد (۱۸۴۳-۱۸۸۵) در برابر انگلیسیها قیام کرد و خود را مهدی خواند و بسیاری از سودانیها به او به عنوان مهدی ایمان آوردند، اظهار می‌شد که او تمام نشانه‌های جسمی مذکور در باب مهدی را دارد (<دایرةالمعارف دین>، ج ۲، ص ۲۷۴؛ نیز ص ۲۷۴).

داستان خال بدیمن ناقله بنت عمار کلیبی، شاید معروف‌ترین داستان در باب خالهای بدیمن و شوم باشد؛ معاویة بن سفیان با او ازدواج می‌کند ولی با آگاه شدن از خال بدیمن او، وی را طلاق می‌دهد. همسر دوم نیز چنین می‌کند، ولی همسر سوم، نعمان بن بشیر، گرفتار بدیمنی آن می‌شود و سرش را از دست می‌دهد (ص ۳۹-۴۰؛ ابشیهی، ج ۲، ص ۹۴؛ فهد، ص ۳۹۳).

در عرفان، خال، خال سیاه و خال هندو کنایه از وحدت حقیقت و عالم غیب است (ص ۱۸-۱۹؛ دانش‌پژوه، ذیل «خال»، «خال سیاه»).

در ادبیات فارسی و عربی، خال از نشانه‌های زیبایی است (برای نمونه ص ۱۹۵-۳۰۶؛ رامی، ص ۲۶-۲۸؛ شاد؛ دهخدا، ذیل واژه).

منابع: محدین احمد ابشیهی، المستطرف فی کل فن مستظرف، [قاهره] ۱۳۷۱/۱۹۵۲، چاپ اقس بیروت [بی‌تا]؛ ابن‌سعد (بیروت)؛ ابن‌سینا؛ ابن‌ندیم (تهران)؛ ابن‌شام، السیرة النبویة، چاپ مصطفی سقا،

خال (شامة، جمع عربی: خیلان، شامات)، عارضه‌ای پوستی که اهمیت آن بیشتر در علم فراست / قیافه‌شناسی^۴ بوده است. در ابتدا واژه خال برای خالهای صورت، که خوش‌یمن به شمار می‌آمدند، و واژه شامه برای انواع تغییر رنگ روی پوست به کار برده می‌شد، ولی به تدریج هر دو واژه به معنای مترادف به کار رفتند (فهد^۱، ص ۳۹۰).

در منابع پزشکی دوره اسلامی، خال به همراه عارضه‌های پوستی چون کلف و قوایی آمده و آن را ناشی از خلط غلیظ سودایی یا خون جمع‌شده زیرپوست دانسته‌اند، ولی بیماری به شمار نیآورده و کمتر بدان پرداخته‌اند. شیوه‌هایی نیز برای پاک کردن آن تجویز کرده‌اند که غالباً برای شماری از دیگر بیماریهای پوستی تجویز می‌شده است (برای نمونه ص ۱۳-۱۴؛ وازی، ج ۲۱، قسم ۱، ص ۶۵۰؛ کشکری، ص ۴۷۲-۴۷۳؛ ابن‌سینا، ج ۱، کتاب ۲، ص ۵۵۳، ۷۴۰، ۷۵۸؛ صفدی، ص ۱۵۵-۱۵۷).

در بسیاری جوامع، نشانه‌های طبیعی جسمی، از جمله خالها، را دارای خواص الهی یا جادویی و قابل تعبیر می‌دانستند (ص <دایرةالمعارف دین>، ج ۲، ص ۲۷۴)، لذا در کتابهای علم فراست، به تعبیر خالها پرداخته‌اند. قدیم‌ترین منابع راجع به علم فراست که بر فرهنگ اسلامی تأثیر گذاشته‌اند و آثاری از آنها در دسترس است متعلق به یونان و روم شرقی است، از جمله کتاب الخیلان و کتاب الشامات که به نوشته ابن‌ندیم (ص ۳۷۶) از مینس رومی [روم شرقی] بوده و فهد (ص ۳۹۱) احتمال می‌دهد که یکی از این دو، ترجمه دو فصل از کتابی منسوب به میلپس^۳ بوده که اکنون نیز موجود است. همچنین شمس‌الدین محمدبن ابی طالب انصاری دمشقی (سده هشتم) در کتاب السیاسة فی علم الفراسة از احکام خاص بقراط در مورد خالها یاد می‌کند (ص ۴۵-۴۷).

فخررازی در کتاب الفراسة (ص ۱۰۱)، شامات و خالهای موجود در بدن انسان را با آنچه در بدن اسب هست، مقایسه می‌کند. احتمالاً نخستین کتاب مستقل دوره اسلامی در باب خال، کشف‌الحال فی وصف الخال از خلیل‌بن ایبک صفدی (متوفی ۷۶۴) است. پس از آن شش کتاب دیگر شناخته شده، از جمله صحائف الحبنات فی وصف الخال از محمدبن حسن نواجی شافعی (متوفی ۸۵۹) که در واقع همان کتاب صفدی است. مؤلفان کتابهای مستقل بعدی به ترتیب تألیف عبارت‌اند از: سبط ابن‌العجمی (متوفی ۸۸۴)؛ محمدبن علی بن طولون دمشقی صالحی (متوفی ۹۵۳)؛ ابن‌شامه (متوفی ۱۱۲۸)؛ و عبدالقادرین سالم حسینی (چاپ ۱۳۳۱ بیروت). همچنین